

HENRI PIRENNE

Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi

Histoire de Moyen Age, Henri Pirenne, Gustave Cohen, Henri Focillon
© 1933 Presses Universitaires de France

Economic and Social History of Medieval Europe
© 1936 Routledge & Kegan Paul Ltd.

İletişim Yayınları 1120 • Tarih Dizisi 36
ISBN-13: 978-975-05-365-8
© 2005 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1-10. Baskı 2005-2021, İstanbul
11. Baskı 2023, İstanbul

KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HENRI PIRENNE

Ortaçağ
Avrupası'nın
Ekonomik ve
Sosyal Tarihi

*Economic and Social History
of Medieval Europe*

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN
Uygur Kocabaşođlu

HENRI PIRENNE Ortaçağ Avrupası ve Belçika tarihinin önde gelen araştırmacılarından birisi olan Henri Pirenne, 23 Aralık 1862'de Belçika'da doğdu. Büyük bir sanayicinin oğlu olan Pirenne, Liège Üniversitesi'nde doktora öğrenimi yaptı. Leipzig, Berlin ve Paris üniversitelerinde çalışmalarını sürdüren Henri Pirenne, 1886 yılında Ghent Üniversitesi'nde profesör oldu. 1930 yılında emekli olana kadar aynı üniversitede Ortaçağ ve Belçika tarihi dersleri verdi.

Almanların Belçika'yı işgali sırasında ders vermeyi reddeden Henri Pirenne, 1916 ile 1918 yılları arasında Almanlar tarafından hapsedildi. Ölümünden sonra yayımlanmış olan *Avrupa Tarihi*'nin taslağını bu mahpusluk yıllarında belleğinde oluşturdu. Pirenne'in ilk önemli kitabı, *Ortaçağ'da Dinant Kentinin Anayasası Tarihi* (1889) adlı Ortaçağ kent hayatını anlatan çalışmasıdır. En önemli yapıtı yedi ciltlik *Belçika Tarihi* (1900-1932) Henri Pirenne'e uluslararası bir ün kazandırdı.

Henri Pirenne'in 1922 yılında Amerika'daki Princeton Üniversitesi'nde verdiği dersler daha sonra (1925) *Ortaçağ Kentleri* adı altında yayımlandı. Bu yapıt, Ortaçağ'ın sonlarında kentsel merkezlerin ve ticari faaliyetlerin canlanışının klasik bir çözümlemesi sayılır. Ölümünden sonra yayımlanan *Muhammed ve Şarlman* (1937) adlı yapıtında Pirenne, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün Cermen istilalarının değil, Akdeniz'deki Arap egemenliğinin bir sonucu olduğu tezini ortaya attı. Çok eser vermiş bir tarihçi olan Pirenne'in öteki önemli yapıtları arasında *Felemenk'teki Eski Demokrasiler* (1910), *Ortaçağların Sonu* (1931), *Ortaçağ Kent Anayasalarının Kökeni* (1895) sayılabilir.

Belçika Kraliyet Tarih Komisyonu Başkanlığı ve Uluslararası Tarih Kongresi'nin yöneticiliğini de yapmış olan Henri Pirenne'in *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (1933) adlı bu yapıtı Ortaçağ Avrupa tarihinin başeserlerinden biri sayılmaktadır. Pirenne'in ülkemizde bir diğer kitabı *Ortaçağ Kentleri – Kökenleri ve Ticaretin Canlanması* (çev. Şadan Karadeniz) İletişim Yayınları'ndan çıktı.

İçindekiler

Önsöz	7
GİRİŞ	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
TİCARETİN CANLANIŞI	25
Akdeniz	25
Kuzey Denizi ve Baltık Denizi	31
Ticaretin canlanması	36
İKİNCİ BÖLÜM	
KENTLER	51
Kentsel hayatın canlanması	51
Tacirler ve burjuvazi	56
Kentsel kurumlar ve hukuk	62
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TOPRAK VE KIRSAL SINIFLAR	71
Manor örgütlenmesi ve serflik	71
12. yüzyılın başından itibaren tarımdaki değişmeler	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

13. YÜZYILIN SONUNA KADAR TİCARET	101
Ticaret hareketleri	101
Panayırlar	111
Para	118
Kredi ve para alışverişi	133

BEŞİNCİ BÖLÜM

13. YÜZYILIN SONUNA KADAR ULUSLARARASI TİCARET	157
Mallar ve uluslararası ticaretin yönleri	157
Uluslararası ticaretin kapitalist niteliği	177

ALTINCI BÖLÜM

KENTSEL EKONOMİ VE ENDÜSTRİNİN DÜZENLENİŞİ	185
Ekonomik merkezler olarak kentler, kentlerin beslenmesi	185
Kentsel endüstri	194

YEDİNCİ BÖLÜM

14. VE 15. YÜZYILLARDAKİ EKONOMİK DEĞİŞİMLER	207
Felaketler ve toplumsal karışıklıklar	207
Himayecilik, kapitalizm ve merkantilizm	224
GENEL KAYNAKÇA	238

Önsöz

İzleyen sayfalarda, Roma İmparatorluğu'nun sonundan 15. yüzyılın ortalarına kadar, Batı Avrupa'nın ekonomik ve toplumsal evriminin nitelik ve genel doğrultusunu ana çizgileriyle anlatmaya çalıştım. Bu geniş alanı, parçalarının birbirleriyle sürekli iletişim içinde bulunduğu tek bir bütün olarak görmeye gayret ettim. Başka deyişle, uluslararası bir hareket noktası benimsedim ve her şeyden önce, yalnızca farklı ülkelerde değil fakat aynı ülkenin farklı kesimlerinde aldıkları özel görünümleri ikinci planda tutarak, betimlenen olayların asli karakterini ortaya koymaya uğraştım. Böylece doğal olarak, Ortaçağlar boyunca ekonomik hareketin en tam ve en hızlı geliştiği ülkelere, örneğin tüm Avrupa'daki dolaylı ya da doğrudan etkileri her zaman gözlenebilecek olan Felemenk ve İtalya gibi ülkelere özel bir önem vermek durumunda kaldım.

Bilgi dağarcığımızda hâlâ o kadar çok boşluk var ki, olayları açıklamak, onların içsel bağlantılarını izleyebilmek için olasılıklara ya da varsayımlara başvurmak zorunlu oluyor. Ancak gerçeklere haksızlık etmemek için kuramlara sığın-

mamaya özen gösterdim. Amacım gerçekler tarafından yönlendirilmektir. Bununla birlikte başarılı oldum diye kuşkusuz övünemem. Son olarak, en tartışmalı sorunları bile elden geldiğince açık bir biçimde ortaya koymaya çalıştım.

Okuyucunun benim açıklamalarımı tamamlama ya da görüşlerimi eleştirmesine olanak verecek kitaplara ilişkin gerekli göndermeler, her bölüme eklenmiş (İngilizce baskı için özel olarak gözden geçirilmiş) bibliyografyalarda bulunabilir. Bu bibliyografyalarda, içeriklerinin zenginliği ya da sonuçlarının önemi açısından gerçekten değerli olan eserleri vermeyi amaçladım; bu, süreli yayınlardaki çok sayıda makaleye yer verişimin nedenini de açıklayacaktır. Kolaylıkla görülebilecek eksiklikler için şimdiden özür dilemeliyim. Bunların bir kısmı benim kendi bilgisizliğimin, bir kısmı da, bütün seçme bibliyografyaların, kaçınılmaz bir biçimde, bu seçmeyi yapanın tercihlerini yansıtması gerçeğinin bir sonucudur.

HENRI PIRENNE

GİRİŞ

Batı Avrupa'da, 11. yüzyıldan itibaren yer alan ekonomik canlanmayı anlayabilmek için, ilkin, önceki döneme bir göz atmak zorunludur.

Burada benimsememiz gereken bakış açısına göre, 5. yüzyılda Batı Avrupa topraklarında kurulan barbar krallıklarının, eski uygarlığın en çarpıcı ve kaçınılmaz karakterini, yani Akdeniz karakterini hâlâ koruduğunu ilk bakışta görürüz.¹ Eski Dünya'nın bütün uygarlıkları, karalarla kuşatılmış bu büyük denizin çevresinde doğmuştur. Bu eski uygarlıklar onun aracılığıyla iletişimde bulunmuşlar, fikir ve ticaretlerini onun aracılığıyla geniş alanlara yaymışlardır ki bu durum, Akdeniz'i, Britanya'dan Fırat'a tüm eyaletlerin etkinliklerini bir araya getiren, Roma İmparatorluğu'nun gerçek anlamda

1 Bu gerçek, günümüzde, 5. yüzyıldaki istilaların Avrupa uygarlığını yıktığını ve dönüştürdüğünü ileri süren tarihçilerce bile genellikle kabul edilmektedir. Bkz. F. Lot, *Histoire du Moyen Age (Histoire Générale, Ed. G. Glotz)*, s. 347. A. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der Europaeischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen* (2 cilt, 2. Baskı, Viyana, 1923-1924) adlı yapıt, imparatorlukta Almanların yerleştirilmesinden önce ve sonraki dönemlerde iktisat tarihi açısından bir kopmanın olmadığını göstermesi açısından değerlidir.

merkezi haline getirmiştir. Ancak büyük deniz, Cermen istilalarından sonra bu geleneksel rolünü sürdürmüştür. İtalya, Afrika, İspanya ve Galya'da yerleşen barbarlar için, Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerinin aracısı olmaya devam etmiş ve böylelikle sürdürülen ilişkilerin, kısaca, Eski Dünya'nın devamı olan ekonomik hayatın desteklenmesini olanaklı kılmıştır. Burada, Suriye denizcilerinin 5. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar Batı ile Küçük Asya limanları arasındaki faaliyetlerini, Akdeniz havzasının ekonomik birliğinin sembolü ve aracı olan Roma altını *solidus*'un Cermen krallıklarınca korunmasını ve son olarak, insanların hâlâ, tıpkı Romalılar gibi, haklı olarak *Mare nostrum* (Bizim Deniz) diye adlandırabilecekleri bu denizin kıyılarına yönelik ticaretin genel doğrultusunu hatırlatmak yeterlidir. İslâmiyetin 7. yüzyıl içinde birdenbire sahneye çıkışı ve bu büyük Avrupa gölünün doğu, güney ve batı kıyılarının fethiyle durum, tarihin bundan sonraki tüm akışını etkileyecek olan sonuçlarıyla değişmiştir.² Bundan böyle Akdeniz, o zamana kadar Doğu ve Batı arasında yüzyıllar boyu sürdürdüğü bağlantı olma işlevini yitirmiş, bir engel olmuştur. Her ne kadar Bizans İmparatorluğu, donanması sayesinde, İslâm saldırılarını Ege Denizi, Adriyatik ve İtalya'nın güney sınırlarından püskürtmeyi başarmışsa da, Tiran Denizi bütünüyle Sarazen'lerin* egemenliği altına girmiştir. Balear Adaları, Korsika, Sardinya ve Sicilya, bu denizi, güneyden ve batıdan kuşatan Araplara, bölgedeki egemenliklerini tamamlayan deniz üsleri sağlamıştır. 8. yüzyılın başından itibaren bu büyük deniz dört-

2 H. Pirenne, *Mahomet et Charlemagne*, ve *Un contraste économique: Mérovingiens et Carolingiens Revue belge de philologie et d'histoire*. Aynı yazar, *Les villes du Moyen Age*, Brüksel, 1927, s. 7 ve devamı. Bu görüş, burada yanıtlanması mümkün olmayan itirazlara yol açmıştır. Bu konudaki bir değerlendirme H. Laurent'in, *Les travaux de H. Pirenne sur la fin du monde antique et les debuts du Moyen Age* adıyla *Byzantion*, cilt VII, s. 495 ve devamında görülebilir.

(*) Sarazen ya da Saraken (*Saracen*): Avrupalıların genel olarak Müslüman Araplara verdikleri ad – ç.n.

geni içindeki Akdeniz ticareti mahvolmuş ve tüm ekonomik hareket şimdi Bağdat'a yönelmiştir. İbn-i Haldun, canlı bir anlatımla, "Hıristiyanlar," diyor, "burada artık bir tahta bile yüzdüremezler."³ Bir zamanlar ortak âdetlerin, ihtiyaçların ve fikirlerin etkileşimini sürdüren bu kıyılarda, iki uygarlık ya da daha doğrusu iki yabancı ve düşman dünya, Hilal'in ve Haç'ın dünyası şimdi karşı karşıya gelmişti. Cermen istilalarına karşı koyabilen antikitenin ekonomik dengesi, İslâm'ın saldırısı karşısında çöktü. Karolenjler, Arapların Pirene'lerin kuzeyine yayılmasını önlediler ama denizi yeniden ele geçiremediler ve hatta yetersizliklerinin bilinci içinde bunu denemediler bile. Şarلمان İmparatorluğu, Roma ve Merovenj Galyası'nın tam tersine, esasen bir kara imparatorluğu ya da (bazılarının yeğleyeceği bir anlatımla) bir kıta imparatorluğu idi. Ve bu temele ilişkin olgudan, zorunlu olarak, erken Ortaçağlara özgü yeni bir ekonomik düzen doğdu.⁴

Müslümanların daha ileri uygarlığından Hıristiyanların pek çok şey ödünç aldığı bize gösteren daha sonraki tarihin, ilk dönemlerdeki ilişkiler konusunda aldatıcı görüşleri beslemesine izin verilmemelidir. Bizanslıların ve onların Napoli, Amalfi, Bari ve hepsinden çok Venedik gibi uzaktaki limanlarının, 9. yüzyılda, Sicilya Arapları, Afrika, Mısır ve Küçük Asya ile oldukça etkin bir biçimde ticaret yaptığı doğrudur. Ancak Batı Avrupa ile olan durum oldukça farklıydı. Burada, karşı karşıya gelen iki dinin düşmanlığı, tarafları savaş halinde tutuyordu. Sarazen korsanları Lion Körfezi'nin kıyıya yakın kesimlerini, Cenova'nın girişini, Toskana kıyılarını

3 Georges Marcais'in *Histoire et historiens de l'Algerie*, s. 212'de (Paris, 1931) belirttiği gibi, "Kuzey Afrika ülkelerinin İslâmiyet'in yönetimi altına girdiği andan itibaren, ara sıra görülen istisnalar dışında, bütün Ortaçağlar boyunca, Kuzey Afrika ülkeleriyle Hıristiyan Avrupa arasındaki köprüler atılmıştı... Kuzey Afrika ülkeleri, Doğu âleminin bir eyaleti haline gelmişti." İbn-i Haldun'un metnine ilişkin bilgiyi G. Marcais'in nazik bir mektubuna borçluyum.

4 H. Pirenne, *Un contraste économique*, bkz. 2 no'lu dipnot.

sık sık taciz etmekten hiçbir zaman geri durmadılar. Pisa'yı 935 ve 1004 yılında yağmaladılar ve Barselona'yı 985'te yıktılar. 11. yüzyılın başından önce bu yörelerle İspanya ve Afrika'daki Arap limanları arasında herhangi bir iletişimin olduğunu gösteren en küçük bir iz bile yoktur. Kıyı boyunca güvensizlik öylesine büyüktür ki, Maguelonne Piskoposluğu'nu Montpellier'e nakletmek zorunlu olmuştur. Kıtanın kendisi de saldırıdan korunmuş değildi. 10. yüzyılda Müslümanların Alpler'de, Garde-Frainet'de askerî bir ileri karakol kurduklarını ve orada Fransa'dan İtalya'ya geçen yolcu ve hacıları rehine olarak tuttuklarını ya da öldürdüklerini biliyoruz. Aynı dönemde Roussillon, onların Pirenelere ötesine taşıdıkları akınların dehşeti içinde yaşamıştır. Sarazen akıncılarını 846 yılında Roma'ya kadar ilerlemişler ve Saint Angelo Kalesi'ni kuşatmışlardır. Bu koşullar altında Arapların yakınlığı, Batı'nın Hıristiyanlarına katışıksız felaketten başka bir şey getiremezdi. Saldırıya geçmeyi düşünemeyecek kadar zayıf olduklarından kendi içlerine çekildiler ve üzerinde artık tehlikeyi göze alamadıkları denizi rakiplerine terk ettiler. Aslında, 9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Batı içine kapandı. Her ne kadar uzun aralıklarla Konstantinopolis'e elçiler yine de gönderiliyor ve oldukça çok sayıda hacı, adımlarını Kudüs'e yöneltiyorduydu da, hedeflerine İllirya ve Trakya üzerinden uzun ve zor yolculuklar sonucu ya da Adriyatik'i aşarak İtalya'nın güneyindeki Bari'den Rum gemileriyle ulaşıyorlardı. Nitekim, onların bu seyahatlerini, bazen yapıldığı gibi, İslâm yayılmasından sonra Batı Akdeniz'de deniz ulaşımının devam ettiğinin bir kanıtı olarak göstermenin haklı nedeni yoktur. Deniz ulaşımı tamamen son bulmuştu.

Akdeniz'in büyük bir ticaret yolu olmuş olmasına karşın, ticarî faaliyet de varlığını sürdürmedi. Ticaretin canlı olduğu sürece, İtalya, İspanya, Afrika ve Galya limanlarıyla bunların hinterlandında ticareti, denizciliğin sürdürdüğü-

nü göstermek kolaydır. Elimizdeki, maalesef pek nadir olan belgeler, Arap istilasına kadar, tüm bu ülkelerde bir profesyonel tüccar sınıfının, varlığı inkâr edilemez ama önemi belki söz götürür bir ihracat ve ithalat ticaretini sürdürdüklerini kuşkuyla yer vermeyecek şekilde gösteriyor. Böylelikle Roma kentleri, deniz kıyısından kuzeye doğru, en azından Ren Vadisi'ne kadar uzanan bir trafiğin toplanma noktaları ve iş merkezleri olarak kaldılar. Bu merkezlere, Akdeniz kıyılarına boşaltılan, baharat, Doğu şarapları, papirüs ve yağ ithal ediliyordu.⁵

7. yüzyılda Müslümanlığın yayılmasıyla Akdeniz limanlarının kapanması, zorunlu olarak, bu faaliyetin çok hızlı bir biçimde gerilemesine yol açtı.⁶ 8. yüzyıl boyunca ticaretin durması, tacirlerin ortadan kalkışını doğurdu ve ayakta tutulan onlarca kent hayatı da aynı zamanda yok oldu. Roma kentleri, piskoposlukların yönetsel merkezleri oldukları ve bu nedenle piskoposların yaşadığı ve kalabalık ruhban heyetlerinin toplandığı yerler olmaları nedeniyle elbette varlıklarını sürdürdüler ama, hem ekonomik önemlerini hem de beledi yönetimlerini yitirdiler. Genel bir fakirleşme açıktı. Altın sikke ortadan kalkarak, Karolenjlerin onun yerine ikame etmek zorunda kaldıkları gümüş sikkeye yerini bıraktı. Eski Roma altını *solidus*'un yerine kurdukları yeni para sistemi, antik ekonomiden ya da Akdeniz ekonomisinden kopuşlarının açık bir delilidir.

5 P. Scheffer-Boichorst, *Die Syrer im Abendlande*, bkz. *Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung*, cilt VI, 1385, s. 521 ve devamı; L. Bréhier, *Les colonies des Orientaux en Occident au commencement du Moyen Age*, bkz. *Byzantinischrift Zeitschrift*, cilt XII, 1903, s. 11 ve devamı; J.Ebersolt, *Orient et Occident*, Paris, 1929, s. 26 ve devamı; H. Pirenne, *Le commerce du papyrus dans la Gaule Mérovingienne*, bkz. *Comptes rendus des séances de l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1928, s. 178 ve devamı; Aynı yazar, *Le Cellarium fiscii*, bkz. *Bull. de la Classe des Lettres de l'Acad Royale de Belgique*, 1930, s. 201 ve devamı.

6 Yalnızca bu noktada E. Sabbé'nin *Revue belg. de philol. et d'hist.* 1934-35'teki iki makalesine bakınız.